

A bontó Blake

Földényi F. László: *Newton álma*

Budapest, Jelenkor Kiadó, 2021, 296 oldal

Földényi F. László a melankóliáról írott kötetével vált ismertté a 80-as évek közepén. Majd sorra jöttek a könyvei, eddig több mint másfél tucat. Főleg az európai romantika és a modernség bizonyos tendenciái állnak közel hozzá. Nagy felkészültsége, világos gondolatmenete akkor is figyelemre méltó, ha a főleg a 60-as, 70-es évek szellemi út-keresését tükröző attitűdjét esetleg nem osztja vagy épp vitatja az olvasó. Honnan is ered ez a beállítottság? Nehéz megmondani, mert annyira szerteágazók a hivatkozásai. Mindenesetre Heidegger, majd a nyomában járó antime-tafizikusok (Derrida, Lacan) meghatározónak tűnnek (jelen kötetben is említi őket). Katasztrófizmus? Valami-féle neoavantgárrdal keveredő egzisztencializmus?

A listázásnál, skatulyázásnál többet ér, ha az alaptézisét próbáljuk kitapintani. Ez pedig, legalábbis a Blake-könyv alapján (és amennyire életművét ismerem: általában) a világ örvénylő kaotikussága, az ehhez való visszatalálás vágya. A szemléletet megmerevítő rendszerek lebontásával valami-féle eredendő látáshoz, bátor szembenézéshez kíván eljutni, és ezt a lehetőséget kutatja a kiválasztott írókban, képzőművészekben. Blake-ben is. Ezért inkább a fiatal Blake-vel rokonszenvez. Úgy látja, ekkor még főleg a lebontás, a „végtelen lázadás” a gondja: „Azzal, hogy a létezés ellentmondásait paradoxonokká alakítja, a fiatal Blake elzárja az utat a kibékítő lekerekítés és az egyetemes megbékélés előtt. Sokkal inkább törekszik a meglévő világ alapokig bontására, mint arra, hogy a helyére egy új mitológiát állítson. Nem az utópikus »Egészt«, hanem a »Semmit« érzékelteti [...] ezekben a korai művekben Blake soha nem szolgáltatja ki az egyest az általánosnak.” Bár az életmű nagyjából egységes, írja, inkább hangsúlyeltolódások vannak, mint éles váltások, mégis más jellegűek az idősebb kori művek: „De már a *Miltonban* érezhető az, ami a *Négy Zoában* (1796–1807?) és a *Jeruzsálemben* (1804–1820?) »beérik«: az építkezés vágya felülmúlja a rombolás fölött érzett örömet.” (Ha nem ismernénk a dekonstrukciós elméleteket, és csak a józan eszünkre hagyatkoznánk, elég furcsán hangzana ez a kifogás.) Színvonalasést is érzékel ezekben az alkotásokban: „A késői művek monotonija, időnkénti vitathatatlan unalma, alkalmankénti követhetlensége mind annak a tünete, hogy a rendszerben való gondolkodás maga alá gyűrte

a töredékek iránti szenvedélyt.” (Az első maradandó Blake-tanulmányt – Rosetti, Yeats és Chesterton alapján – író Szerb Antal sincs jó véleménnyel ezekről: „De a későbbi, monumentális terjedelmű próféciaik [...] egyes megdöbbentő filozófiai mélységű helyeket nem számítva, ritmustalanok, absztraktok és élvezhetetlenek.” Igaz, ő mutat a költészetben túli kiutat: „a későbbi profetikus könyvekben túllép ezeken a határokon is, melyeken költő még nem lépett túl, és ezzel meg is szűnik költő lenni, hanem *médium* lesz.”)

A könyv témája egyetlen, színes nyomat, az 1795-ben készített *Newton*. A fentiek fényében nem meglepő, hogy egy viszonylag fiatal kori műre esett Földényi választása. Ráadásul olyanra, amely az ő értelmezésében egy, a létezés illúziótlan elkeseredéssel mutató sorozat tagja: „A 12 nyomat egy súlyos válság megnyilvánulása.”

A szerző fejezetről fejezetre haladva ír a kép születéséről, majd bemutatja az egyes részleteket. Blake életművében és a költő-festő kortársainál számos párhuzamot tár fel. Hatalmas szakirodalmat használva és széles kitekintéssel ad jelentést az egyes mozzanatoknak. Közben kirajzolja Blake sajátos mitológiájának jellegzetességeit. Előkerülnek a furcsa istennevek, a világ négyes látásáról szóló tan, az érzékelés kitágítása és az ösztömvészet kívánalma. És természetesen a romantikus angol művész Newton-felfogása. Blake a nagy matematikusban látta a racionalizmus egyoldalúságát megtestesítő alakot, aki „végzetes csapást mért az emberi képzeletre”. (Blake-nél a képzelet, az imagináció az emberi-isteni lényeg.) A csak érzéki látás megtestesítője, aki nem az isteni távlatában, hanem csak egymáshoz viszonyítva szemléli a dolgokat. Pedig, mint Blake egy sokat idézett képfelirata mondja: „Aki mindenben meglátja a Végtelent, Istent látja. Aki csupán a Rációt látja, csakis önmagát látja.” Newton (és Locke, Bacon stb.) nem a végesben akarja meglátni a végtelent, hanem a végtelent akarja az érzékek körébe zárni és végeredményben elsorvasztani. Földényi felhívja a figyelmet Newton misztikus, alkémiával foglalkozó írásaira, és igazságtalannak ítéli Blake felfogását. Mindenesetre azonban Newton mégis matematikusként, a modern technokrácia egyik megalapozójaként él a köztudatban mindmáig, ennyiben érthető Blake választása. (A technika az angol

költő szerint csak az érzéki látást fokozza, és ezért még inkább elvon a teljességtől.)

A kép egy meghatározhatatlanul amorf sziklafélén ülő atletikus testalkatú, meztelen fiatal férfit ábrázol, aki a sötét égbolt előterében élesen előrehajol, és körzőjét egy papírtekercsen tartja, amelyen egy háromszögbe írt körcikk van.

Az ég üres, az ember maga próbálja megszerkeszteni világát. Vagy talán inkább fordítva: az ember maga próbálja megszerkeszteni világát, ezért az ég kiürül számára. Földényi Newton alakját Narkisszossal és Hermaphroditusszal hozza kapcsolatba. Mindkettőre a nő hiánya jellemző. A törekvés, hogy önmaga legyen elég önmagának – ami egyben a modern világ törekvése is. A tökéletes izomzatú, görög szobrokra emlékeztető test nem az életörömöt juttatja a szemlélő eszébe, hanem egy eszme követését, az általános uralmát az egyedi fölött. Ahogy Blake – kezdeti lelkesedése után – az egész görög és klasszikus művészetet túl absztraktnak találta, és a séma, a geometria, végeredményben a Sátán oldalán tudta. (Földényi itt

is felhívja a figyelmet, hogy kicsit koncepciójához igazítva, egyoldalúan látta a görög művészetet.) A szikla a maga kiismerhetetlenségével, esetleges puhaságával Földényi szemében a „Mást” – jelen esetben a férfi uralta világban megjelenő nőiséget – képviseli. A magába záródó férfiaság közegeben azt az ellenpólust sejteti, amely termékeny feszültséget jelenthetne, kitörést az önpusztító bezártságból. Ezt az érthetetlen „Mást” zárja ki a racionalizmus, és teszi elfojtottá. (Blake-ben a szerző Artaud, a szürrealisták, az antimetafizikus filozófusok mellett Freud előfutárát is látja.)

A papír, amelyen Newton dolgozik, tekercsben végződik. Ez a szerzőt a görög oszlopfőkre emlékezteti, így ezt is az absztrakció jelének veszi. A körző és a geometriai ábrák lényegét hosszan elemzi, tömören pedig így foglalja össze: „a körző, a háromszög és a szerkesztés a végességbe bezárkózást jelenti”.

Mindemellett ír sok egyébről is. Például a háromszög és a piramisok közti áthallásról. A piramis a kor népszerű témája, de Blake itt is szembemegy korával: „A XVIII.

William Blake:
Newton
1804–1805
körüli,
Tate Britain,
London
© Wikimedia
Commons

században a piramis a tökéletességet jelentette, ugyanakkor kezdte elveszíteni transzcendens vonatkozásait. Az egyre szekularizálódottabb ész jelképévé vált, s az a racionalizmus talált benne magára, amelyet Blake mint »világi bölcsességet« utasított el. Önmagában is áruklodó, hogy az Amerikai Egyesült Államokban 1778-ban az 50 dolláros bankjegyen jelent meg a piramis – mint ahogy az is, hogy 1793-ban az Emberi Jogok Nyilatkozatának táblája tetején is a piramis látható. A forradalmi építészet a piramist (gúla) a gömbhöz és a kockához hasonlóan olyan tökéletes formának tekintette, amely nem elsősorban az isteni tökéletességet érzékelteti, hanem az emberi mindenhatóságot.” A forradalmi építészet kapcsán az érdekes meglátások egy meghökkentő azonosság sugalmazásával társulnak: „Ezek a tervek nincsenek tekintettel sem a környezetre, sem az épületeket használó emberek igényeire vagy életkörülményeire. Egyfajta zsarnoki szemléletmód árad belőlük – megerősokolják az életet. [...] Haussmann, Speer, Corbusier vagy a sztálini építészet – eltérő ideológiákkal és különböző igényességgel – ezt a szellemet igyekeznek érvényre juttatni. Épületeik monumentalitása az emberi léptéket, szándékolt monotonitásukat pedig az élet változatosságát és sokrétűségét tagadja. A forradalmi építészek, akár csak Blake Newtonja, az eleven élet gazdagsága helyett önmagukra figyelnek.”

Földényi írásainak egyik vonzereje, hogy a múltat mindig egybelátja a jelenel. Ez azonban – mint az előző idézet bizonyítja – néha önkényesnek tűnő felvetésekre csábítja. Ami még inkább elidegenítheti egyes olvasóit (míg másokat nyilván épp ez bűvöl el), a már említett beállítottsága, amely a válságban, a rendszerellenességben és a hősiességnek érzett folyamatos lázadásban véli megtalálni a lehetséges maximumot.

Érdekes a *Newton álmát* egybevetni Péter Ágnes 2017-es könyvével (szerintem az elmúlt évek egyik művészetértelmezői csúcsteljesítménye), amely Blake *Jób könyvéhez* készített illusztrációit elemzi (ez a kötet nem szerepel Földényi hivatkozásaiban, mint ahogy a magyar szakirodalom általában nem). Péter Ágnes meggyőzően mutatja

ki, hogy az – időskori – sorozat témája a hamis istenkép valóra cserélése. Tehát nemcsak lebont Blake, hanem itt újra is épít. Magam ezt teljesebb szemléletnek, nagyobb bátorságnak tartom. Ami nem csökkenti Földényi érdekeit, de jelzi, van esetleg tovább is. Persze, ezt nem tudjuk bizonyítani, és nyilvánvalóan sok – több – a kockázat benne.

Az alapállás eltéréséből adódik-e, nem tudom, de a motívumértelmezés terén is van különbség a két szerző között. Földényi, mint volt róla szó, a tekerestet a görög absztrakcióval hozza összefüggésbe. Ebből kiindulva úgy véli: „A görögös papírtekerecs Blake művészetében az elrontott teremtéssel, a halállal, elmúlással áll kapcsolatban. Az időt – és ezzel együtt a teret – jelképezi, amely a látomást, a képzeletet zárja börtönbe.” Péter Ágnesnél ellenben a tekerecs a *Tízparancsolatot*, a pusztán külsődleges vallásosságot szimbolizáló könyvvel áll szemben: „Blake ikonográfiájában az istennel telítettséget s egyszersmind a költői, prófétai képzeletet a tekerecs jelképezi: »Ezt mondta nekem: Emberfia, edd meg, amit itt találsz! Edd meg ezt a tekerestet, azután menj, és szólj Izráel házához!« (Ez 3,1).” Alapos utánajárás nélkül lehetetlen eldönteni, melyiküknek van inkább igaza, illetve melyiküknek mikor. (Mindenesetre a Péter Ágnes-féle nézet is beilleszthető a Newton-kép ismertetett elemzésébe: a matematikus a kinyilatkoztatás ígéit geometriai ábrákkal helyettesíti, illetve azokra értelmezi át.)

A két, idézett könyv közelmúltbeli megjelenése jelzi, hogy Magyarországon (is) megélnékült az érdeklődés a költő-festő-próféta iránt. Lehet ez egyszerű véletlen. De hajlok rá, inkább arról van szó: a modernitás egy újabb fordulópontján állunk, és ezért tekintenek vissza többen a kezdet (egyik) idejéhez, a véget vizionáló sajátos alakhoz. Ahogy az életmű egyik jeles kutatója, Northrop Frye írta: „Jómagam eredetileg azért vonzódtam hozzá, mert egykori és mai tudásom szerint ő volt a modern világban az első ember, aki kora eseményeit mitikus és képzeleti összefüggésükben látta.”